

KÁDÁR FERENC

Az Ószövetség lírájának homiletikuma¹

Jó választásnak tartom, hogy a Biblia évében a Gyakorlati teológiai szekció előadásai a materiális homiletika területeit tekintik át.

A materiális homiletika – érzésem szerint – mostohagyerek a homiletika oktatásában, illetve művelésében. Nincs a helyén: több kurzusból hiányzik, más helyen pedig pót-bevezetés vagy kvázi-hermeneutika, kvázi-exegézis szerepet tölt be. Fontos, hogy megtalálja a helyét, ami az igehirdetés anyagával, a Szentírással kapcsolatos *homiletikai* princípiumok, elméleti és gyakorlati szempontok megfogalmazása, összegyűjtése és alkalmazása lehet.

Először is szót kell ejtenem a cím problémájáról. *Beszélhetünk-e ószövetségi (egyáltalán bibliai) líráról?*

Az irodalomtudomány – ahogyan az iskolában tanítják, s lexikonokban, szakkönyvekben látható – pontosan definiálja a *líra* fogalmát. A három nagy irodalmi műnem egyike: líra, epika, dráma. A líra legfontosabb jellemzője, sőt lényegi vonása: a szubjektum megszólalása. A lírai művekben (akár verses, akár nem verses formában!) az egyén, az ember szólal meg közvetlen módon. Egyes szám első személyű kommunikáció ez, amelyben az egyén belső világa, élményei, érzései, hangulatai, indulatai, gondolatai tárulnak fel. A líra középpontjában a „lírai én” vagy „költői én” áll, aki személyesen, szenvedélyesen, szubjektív világlátással, és vállalt elfogultsággal nyilatkozik meg.

Illyés Gyula óta beszélünk „lírai hitelről”, de ez az Arany János-i „epikai hiteltől” abban különbözik, hogy a leírásnak nem az objektivitását, ellenőrizhető voltát hangsúlyozza, hanem értékének egyedüli mértékegysége *az őszinteség*.²

Tudvalevő, hogy a Bibliának, különösen az Ószövetségnek vannak költői részletei és könyvei, s e költői megnyilatkozások számottevő része magán hordozza a lírai alkotás jegyeit. A fiatal Ravasz szerint az Ószövetség a „vallásos költészetnek is a könyve”, ezen belül a Zsoltárok könyvében „a vallásos líra” áll előttünk.³ Ugyanakkor azzal is tisztában kell lennünk, hogy ez a líra nem az a líra. A liberális teológia szerette a világi tudományok mértékegységeit alkalmazni a teológia tárgyának mérésében – ezt a hatást látjuk Ravasznál is, s tudjuk, hogy későbbi tanulmányaiban ennek elismerése és részben visszavonása is megtörténik.

Az Ószövetség költői (lírai) részeinek vizsgálatakor le kell szögeznünk, hogy ezek a részek is *Isten kijelentését* képezik. S ha kijelentés, akkor a lírai műnem lényegi vonásáról, a szubjektum központi szerepéről egyáltalán nem beszélhetünk. Az Ószövetség lírájáról tehát csak korlátozott, inkább formai, technikai értelemben lehet beszélni: a költői formák használata, a művészi kifejezés intenzitása, az érzelemgazdagság, és az ezekhez hasonló másodlagos jegyek teszik lírai jellegűvé a szóban forgó ószövetségi részleteket.

Ismeretes, hogy a Biblia a kívülről vett irodalmi eszközöket (pl. mitikus elbeszélés, a gnózis fogalmi készlete stb.) úgy használja, hogy az idegen tartalomtól megtisztítja, és a saját céljai szolgálatába állítja. Ez történik a bibliai (ószövetségi) lírával is: eszközzé válik a kijelentés továbbadásában.

Nemcsak a lírával, hanem egyáltalán a bibliai, ószövetségi költészet fogalmával is óvatosan kell bánnunk. Az Ószövetség költészete nehezen illeszthető a modern, nyugat-európai költészetfelfogás kategóriáiba. A bibliai irodalomkritika sokszor próbálta belegyömöszölni a saját definíciói Prokrasztész-ágyába az Ószövetség költészetét. Keresték benne a metrumot, ami mind a klasszikus görög verselésnek, mind az európai (pl. magyar!)

¹ Ez az előadás a Doktorok Kollégiuma Gyakorlati teológiai szekciójában hangzott el Sárospatakon, 2008 augusztusában.

² Vö.: Török Sophie: *Költészet és valóság*, Nyugat, 1933. 13–14. szám.

³ Ravasz László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*, Pápa, 1915. 310–311.

költészetnek sajátja. A héber költészetben nincsen szótagmetrum, nincsenek verslábak. De hiába keressük klasszikus költészetünk annyira fontos jegyét, a rímet is, nem találjuk. Persze ún. ragrímet, szójátékot olykor találunk, de a héber költészet rím nélküli költészet.⁴

Az Új fordítást készítő bibliafordítók a napi munkájukban érzékelték azt a dilemmát, illetve feszültséget, amelyet vitáikban így fogalmaztak: „szöveghűség vagy műfordítás”, a bibliai kijelentés értelmének minél hűbb visszaadása, vagy „ihletett újraköltése”. Ők egyértelműen az előbbi mellé tették le a voksukat.⁵ Nem törekedtek arra, hogy a nyugat-európai, vagy magyar verselés eszközeivel „költőibbé” tegyék a fordítást.

Az ószövetségi költészet formai és tartalmi értelemben két nagy ajándékkal gazdagítja a Szentírás egészét és mindazokat, akik az igével foglalkoznak: az egyik a gondolatok üteme, a parallelismus membrorum, a másik az intenzív képesség.

A *parallelismus membrorum*mal foglalkozó irodalom Robert Lowth 1753-ban kiadott *De sacra poesi Hebraeorum* óta mára már szinte áttekinthetetlené vált. Megkülönböztetik formáit, vizsgálják értelmét. Csak a végeredményre utalok, e költői eszköz hasznára, ami nagyon is hétköznapi, és Isten kijelentésének továbbadását szolgálja: a parallelismus membrorum a megjegyezhetőség, a több oldalú, többsíkú gondolkodás és a mondanivaló dinamizálása szolgálatában áll.

Másrészt az *intenzív képi kifejezés*, a képek, hasonlatok, a metaforák és asszociációk gazdagsága jellemzi az ószövetségi költészetet. A nem fogalmakban, hanem konkrét tényekben, eseményekben való gondolkodás itt is domináns, mint az Ószövetség más részeiben. S mindezek hasznát tulajdonképpen ugyanazokban lehet meghatározni, mint azt a parallelismus membrorum esetében tettük.

Az ószövetségi költészet intenzív beszéd, sűrítmény, azt mondhatjuk rá, amit az újabb irodalmi felfogásban a jó rövid versre mondanak: „olyan ház, amelyik belül nagyobb, mint kívül” (Nemes Nagy Ágnes).

Az Ószövetségben sokféle találunk költői részleteket. Mind a történeti, mind a prófétai könyvekben fellelhetők költői betétek. Persze beszélünk külön költői könyvekről is. Ezek közül kiemelkedik a Zsoltárok könyve.

A papi tóra, a prófétai dábár és a bölcs másálja mellett a mizmór, az Isten színe előtt álló ember és közösség zsolttárimádsága, -éneke is szerves része a teljes kijelentésnek. Kettősség jellemzi: a zsolttárok imádságok, az emberi megnyilatkozás különféle formáiban (hálaadás, panasz, könyörgés), ugyanakkor kijelentéshordozó igék.⁶

Fontos költői, lírai könyv az Énekek éneke, a szerelem, az élet, az összetartozás himnuszaival, a Jeremiás siralmi épp ellenkezőleg a sírás, a gyász, a romok feletti kesergés életérzését fogalmazza meg. Jób könyve az élet nagy kérdéseit, különösen a fájdalom, a szenvedés okát és célját kutatja. Ezek mellett a bölcsességirodalom könyveiben is elő-előkerül a lírai hang.

Mit kezdhet az igehirdetés ezzel az anyaggal? Van-e külön elv a költői részek homiletikai vizsgálatára? Szeretném leszögezni, hogy mindenütt – a történeti, prófétai és költői textusok esetében – alapvetően ugyanazok a homiletikai elvek érvényesek, mégis speciális a feladatunk van, amikor az Ószövetség lírai részeiről prédikálunk.

⁴ E kérdés részletes tárgyalását ld.: Leland Ryken: *The Literature of the Bible*, Zondervan Publishing House, Grand Rapids, Michigan, 1981, 121kk. Robert Alter: *The Art of Biblical Poetry*, Basic Books, New York, 1985; Herbert Haag: *Bibliai Lexikon, Héber költészet* címszó; Szt. István Társulat, Budapest, 1989. 589kk.

⁵ Vö. a Theologiai Szemle 1963/1–2. számban megjelent vitát Bodrog Miklós és Pákozdy László Márton között.

⁶ Vö.: Tóth Kálmán: *A Zsoltárok*, in: „Hirdesd az Igét...” *Igehirdetők kézikönyve*, MRE Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1980, 77kk.

Az alábbiakban megpróbálom összegyűjteni azokat a szempontokat, amelyeket figyelembe kell vennünk az ilyen textusok esetében.⁷ Azokat a szempontokat, amelyek által a Zsoltárok könyve, illetve az Ószövetség lírai részei vezetnek, alakítják igehirdetésünket.

A teocentrikus gondolkodás. Ez az első, amire tanítja a ma igehirdetőit a Zsoltárok könyve. Miért kell ezt külön hangsúlyozni? Az egész Biblia teocentrikus. Azért kell külön hangsúlyozni ezt, mert a látszat az, hogy itt – az ószövetségi „líraban” – az ember áll a középpontban. A valóság viszont az, hogy a Zsoltárok könyvének centrumában nem az ember található. Isten a középpont, aki kezdeményez, aki cselekszik a természetben (8, 29, 104 stb.) és a történelemben (2, 105, 114 stb.).⁸ Tettei mindenképp felett szabadító tettek. A Zsoltárok könyvében több mint 120-szor jelenik meg a *jása* ige és alakjai, szinte kivétel nélkül minden esetben Isten szabadító, megmentő, megtartó tetteire vonatkozva.

A Zsoltárok könyve középpontjában a szabadító Isten áll, őt szólítja meg, neki válaszol, vele küzd, hozzá imádkozik a „zsoltáros én”.⁹ A szabadítás motívumával a Biblia központjában vagyunk, nem marginális kérdéseknél. A zsoltárok szövegtudományi hangsúlyú prédikálást követelnek tőlünk. Az egész Szentírásra érvényes, de most a lírai részekre is ki kell mondanunk: mindent a centrumon át! E textusok kapcsán sem engedhető meg a szószéken a rövidzárlatos humanizmus. Isten megváltó hatalma áll a középpontban!

Nem véletlen Kálvin vonzódása a zsoltárokhoz – hiszen az ige magját, lényegét találta bennük. A zsoltárok a kijelentés részei, az Istenről szóló bizonyágtétel paradigmái.

Ugyanígy a teocentrikus gondolkodás jegyében történik az Istennek való panaszkodás (JSir, Jób) vagy az ítélet Istenre bízása (Jób, Zsolt).

Az egyén helyének megtalálása Isten királyságában. A Zsoltárok könyvében az ember Istenhez tartozása, Istenre utaltsága nyer sokféle megfogalmazást. Az alaphelyzet nagyon sokszor a *coram Deo* helyzet: a panaszénekekben az egyén, illetve a közösség Isten színe előtt áll, Istenhez fordul. A panaszban és kérdésben mindig valóságos élethelyzetek kerülnek napvilágra: a zsoltáros Isten beavatkozását kéri, mert ellenség, bűn, szenvedés, halál, rágalom szorongatja.¹⁰ Az egyén sorsa, élete, története, jövője Istenre tartozik! A hétköznapi küzdelmei, kis és nagyobb ügyei zsoltártémává lesznek! Hasonlóan elmondható ez a Jób könyve vagy a Jeremiás siralmi kapcsán is.

Különösen Jóbnál figyelhető meg ez: a vitában a barátok erkölcsi elveivel, konvencionális világképével és preconcepciós teológiájával (bűn–büntetés) szemben Jób ember volta, esendősége, indulatai, egyéni életének konkrét problémái jelennek meg. Két külön szférában folyik a többszörös vita. Isten az *emberit* igazolja végül! Mert Istennek nem az elvekkkel, gondolati klisékkel van dolga, hanem az emberrel, a nyomorult, a nem kész, bajlódó, panaszkodó, reménykedő, tehát élő, valóságos emberrel. Neki van helye Isten királyságában, szabadító kegyelmében... A ma prédikátora keresve sem találna ennél aktuálisabb és égetőbb kérdést.

Ugyanakkor az egyén helye a közösségben van – mindig abba torkollik az egyéni sors. Az Istenhez tartozás a gyülekezethez, a szent helyhez való kötődést is jelenti. Az átért szabaddítást el kell mondani a közösség tagjainak: „hirdetem nevedet testvéreimnek, dicsérlek a gyülekezetben” (22,23); „jertek, halljátok, ti istenfélők mind, hadd mondjam el, mit tett velem” (66,16).

Az igehirdetés az emberről szólva sokat tanulhat a Zsoltárok könyvétől és más ilyen könyvektől: konkrét leírást, összetett, élethű, nem sematizáló képalkotást. Ezt látjuk, amikor a

⁷ Két megjegyzés: elsősorban a Zsoltárok könyvét veszem alapul, csak olykor utalok a többi könyvre; és nem térek ki a materiális homiletika szokásos, iskolás intelmeire (kontextus figyelembe vétele stb.).

⁸ Vö.: Rózsa Huba: *Az Ószövetség keletkezése*, Szt. István Társulat, Budapest, 2002. II. 343kk.

⁹ Boross Géza: *Homiletika*, KRE, Budapest, 1994. 178.

¹⁰ Ld. Rózsa H: i. m. 335kk.

zsoltáros a saját élete valóságos eseményeiről, az igaz–gonosz szembeállításáról vagy a nép történelmének eseményeiről beszél.

Az Ószövetség lírai részeiben megtalálja tehát az egyén a saját helyét: nem egy vélt világ közepén áll egyedül, hanem Isten országa közösségében, Isten színe előtt.

Az Istennek adott válasz sokfélesége. A költői részek kijelentésjellege mellett a válaszjellegét is hangsúlyozni kell. Az ószövetségi tudomány, elsősorban G. von Rad és C. Westermann mutatja ki ezt.¹¹ A válasz nagyon sokféle: imádság, ének, hitvallás, dicsőítés, panasz, keresés, bűnbánat stb. A műfajok sokfélesége a tartalom összetettségére utal.

A főbb műfajokról röviden:¹²

Panaszszoltárok: egyéni (pl. 3–7) és kollektív (pl. 44, 58) – ezek felépítése: Isten megszólítása, legtöbbször segélykiáltás formájában; a téma kibontása a megoldás kérésével; befejezés a meggyőződés és a hála kifejezésével.

Dicsőítő zsoltárok: hálaének (pl. 18, 67) és himnusz (pl. 8, 145–150). A felépítésük: bevezetés–dicsőítésre felhívás; központi rész: a dicsőítésre hívás indoklása: „mert”, Isten tetteinek elsorolása; a befejezés: leginkább új felszólítás.

Királyzsoltárok: a király személyével foglalkoznak (2, 18, 110 stb.), ezek mellett Jahve királyságának zsoltárai is megjelennek (96–99 stb.) – ezek visszatérő és fő motívuma: az Úr uralkodik.

(Vannak még zarándokénekek, bölcselő zsoltárok stb.)

A zsoltárokban az Istennek adott válasz nyer kifejezést. Különös helyzet áll elő, ha innen választunk textust: imádságról prédikálunk. Mégis kijelentéssé válik Isten Lelke által.

A válasz sokfélesége jusson szóhoz a prédikációban is! Ne sematizáljunk, ne panelekből építkezzünk! Az élet sokrétűségét juttassuk kifejezésre!

Az istentisztelet mint Sitz im Leben. Az ószövetségi tudomány, elsősorban H. Gunkel, nyomában például A. Weiser, C. Westermann, felfedezte, hogy a zsoltárok nagy részének a liturgikus istentiszteletben volt a helye. Ennek megértése fontos a zsoltárok magyarázatánál – fontosabb lehet, mint a címiratban jelzett esemény. Visszatérő felkiáltások, buzdítások jelzik a liturgia résztvevőinek funkcióit.

Ahogy olvassuk a himnuszok, hálaadó énekek szövegét, szinte tapinthatóan ott érezzük a sorok mögött a gyülekezetet, ahogy megjelenik, befolyása van az eseményekre, a belső, lelki folyamatokra. Egyén és közösség összetartozását, egymásra utaltságát, szinte már azonosulását bizonyítják a zsoltárok.

A liturgikus háttér ismerete nemcsak a megértés szempontjából fontos, hanem a magyarázat sem lehet teljes ennek feltárása nélkül. Az igehirdetés komoly ekkleziológiai impulzusokat vehet a Zsoltárok könyvéből.¹³ Ezen a ponton hasonló a kivonulás és pusztai vándorlás történetéhez, ahol az *Isten népe* kép körvonalai láthatók.

A zsoltárokban az istentisztelet (kultusz), s egyáltalán a közösség meghatározó. Mintegy koordinátarendszert jelent az egyén életének. Egy példát hadd említsek, a Zsoltárok könyve 42. részét, ahol az indító kép egy egyetemes, emberi alaphelyzetet, egy lírai képletet tár fel: az egyén vágyakozása, vágyódása Isten után, és ebből a képből továbblép, és eljut a speciális, istentiszteleti helyzethez: a templom, a gyülekezet emlegetéséhez.

Az érzelmek helyi értékének kijelölése. Ennek felfedezése ma szintén aktuális. Nem érzelmes, romantikus igehirdetésekre van szükség a letűnt korok értelmi-oktató prédikálása után. Ehelyett fontos lenne megtalálnunk az igehirdetésben az érzelmet, az élmény helyi értékét akkor, amikor korunk társadalmát nagyon sokan „élménytársadalomnak” nevezik. Az Ószövetség költői részei segítségünkre lehetnek ebben.

¹¹ Gerhard von Rad: *Az Ószövetség teológiája*, Osiris, Budapest, 2000, I. kötet, 281kk; Claus Westermann: *Praise and Lament in the Psalms*, John Knox Press, Atlanta, 1981.

¹² Ld. részletesen: Rózsa H.: i. m. 335kk.

¹³ Rózsa H.: i. m. 329; Tóth K.: i. m., in: *Hirdesd az Igét...*, 77kk.

A Zsoltárok könyvét ma „Poetry of the heart”-nak,¹⁴ a szív költészetének is nevezik. De már Kálvin is felfedezte ezt: „A zsoltárokból ott tükröződnek az emberi szív fájdalmai, kétségei, gondjai és reményesei...”¹⁵ Az Énekek éneke és a Jób könyve is jó példatár erre. Érzelmek hosszú sorát fedezzük fel: szerelem, öröm, ujjongás, csüggedés, harag, hiányérzet, indulatok megjelenése, azok kifejezése, a nyugalmi helyzet keresése, megtalálása. Sőt Isten „érzelmeinek” megéneklésére is találunk példákat. S mindez nem öncélúan, hanem a fő, a teológiai hangsúlyoknak alárendelve jelenik meg.

Az átélés, a belül lét, az élmény, tapasztalás világa – igehirdetésünkben polgárjogot kell nyernie ennek. Megindítás, megragadás nélkül nem érdemes prédikálnunk és más szolgálatot végeznünk. Pál apostol bizonyágtétele is megerősít ebben: „mert engem is megragadott a Krisztus Jézus” (Fil 3,12).

Az esztétikum értéke és eszköz volta az ige továbbadásában. A héber költészet sok mindenben más, „eszköztelen” a görög vagy nyugati költészetéhez képest, de senki sem tagadja, hogy kivételes esztétikai értéket képvisel. A képalkotás túláradó gazdagsága, a természet világának elemi erejű bemutatása nagyszerű példáit látjuk (Zsolt 104, Jób 38 stb.). A szépség dicsérete (Énekek éneke). A szépség és hasznosság párba állítása. G. von Rad beszél arról, hogy az Ószövetségi embernek a liturgia, a templom, az Istennel való találkozás „szép”.¹⁶

Tóth Kálmán írja: „A költői kifejezőmód minden eszköze széppé akarja tenni formájában is a mondanivalót, és nekünk szabad a Bibliában a szépet is észrevennünk, igehirdetésünkben pedig ehhez a szépséghez illően fogalmazzunk. Nem erőltetett lírai ömlengésre gondolok itt, hanem a zsoltár tartalmához, hangulatához, helyesen megértett képeihez illő szavak megválogatására, s a szavaknak szép magyar mondatokba fűzésére. Más szóval: gondos hozzákészülésre, ami egyébként nemcsak a zsoltárok alapján történő igehirdetésünkönél kötelező”.¹⁷ Az esztétikai értékek felmutatása az ige továbbadásának, elfogadtatásának, emlékezetbe vésésének eszközévé válhat.

A valóság ábrázolásának minősített formája. A költői leírás nem „virtualizál” sem visszafelé, sem előre felé. A történelem, az üdvtörténet eseményei konkrétak, akár az egyiptomi szabadulásról, akár a pusztai vándorlásról legyen szó (Zsolt 105–107). A felsorolások, nevek, események idézése azt mutatja, hogy a zsoltárt éneklő gyülekezetnek az üdvtörténet eseményei nem valami elvesztett vagy eljövendő aranykort jelentenek, hanem Isten itt és most valóságosan megtapasztalható tetteinek a bizonyítékát. A szemléltetés mikéntjében is segítségünkre van a Zsoltárok könyve: legyünk konkrétak, célba találóak.

Az előretételek prófétai alapállású: az eszkatologikus képek, a Messiás eljövetele, a bekövetkező eseményekre utalásnak mindig konkrét alapja van: Isten üdvtörténeti tette. Helytelen dilemma ez: a Biblia az igazság vagy a valóság könyve. A Biblia úgy az igazság könyve, hogy közben a valóságé is! A Zsoltárok könyvéből vett textusok segíthetnek abban, hogy a református szószék ma valóságos kérdések és valóságos megoldások artikulálásának helye legyen.

Az Ószövetség lírájában a hit szava szólal meg. Inkább formájában, illetve eszközrendszerében líra ez, lényegét tekintve sokkal inkább *hitvallás*. Ez az, amit az egész Szentírásból, és ezen belül a „válasz”-ból tanulunk lehet, a teljes ráhagyatkozás Istenre, a külső garanciák és biztosítékok elengedése – a Zsoltárok könyvének nagy öröksége.

Walter Brueggemann három kategóriába, a meggyőződés, elbizonytalanodás, újra meggyőződés zsoltárainak kategóriáiba sorolja a Zsoltárok könyve darabjait.¹⁸ Maga a

¹⁴ R. Alter: i. m. 112.

¹⁵ ld. Tóth. K. i. m., in: *Hirdesd az Igét...* 77.

¹⁶ Ld.: G. von Rad: i. m. I. 288.

¹⁷ In: *Hirdesd az Igét*, 83.

¹⁸ Walter Brueggemann: *A hit a Zsoltárok könyvében*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2008.

kategorizálás érdekes lehet, de következtetései olykor bántóan tévesek és bibliátlanak. A meggyőződés zsoltáiról azt próbálja kimutatni, hogy azok jó helyzetben, egyfajta meglepődöttségben íródtak. „Osztályrészem kies helyre esett” – ezt csak komfortos helyzetben írhatta a zsoltáros. Hadd idézzek e gondolatsorból: „Ezek által a zsoltárok által azoknak a vallásos érzékelésébe és élettapasztalatába pillanthatunk bele, akik az életet rendezettnek, szimmetrikusnak, arányosnak tapasztalják. Ők azok, akiknek »osztályrésze kies helyre esett« (Zsolt 16,6), övék tehát a legjobb föld, így nem esik nehezükre, hogy hálás életet éljenek.”¹⁹ – Ez egyszerűen nem így van, az egyébként általam nagyra becsült tudós itt nagyon messze kerül az ige igazságától. Az ilyen vélekedés kérdést vet fel: a keveset szenvedett nyugati keresztyénség naiv vagy felületes hangja ez? A hit nem attól hit, hogy minden jól megy körülöttünk. Mindig a legnagyobb szenvedők tudták leginkább dicsőíteni az Urat. Ezt mi itt Közép-Európában jobban megtanultuk.

A legfontosabb – a fentieket is magába foglaló – tanítása a Zsoltárok könyvének, s egyáltalán az Ószövetség lírájának *a hit és annak kifejezése*. G. von Rad gondolatát igaznak és találónak érzem.²⁰ Ezzel fejezem be ezt az előadást: „Izrael költeményeinek művészi sajátossága kétségkívül igen szorosan – még ha tudományos úton már aligha feltárható módon – összefügg Izrael hitével, hiszen végső soron az öntötte formába őket. A hit hozza létre ugyanis a maga számára a formát és a stílust.”

Az a hit, amely ilyen formát és stílust hozott létre az Ószövetség lírai részeiben, az számunkra is követendő hit.

---

¹⁹ I. m. 36k.

²⁰ G. von Rad: i. m., I. 288.